

met één en dezelfde betekenis is te lezen.

Tot deze woorden nu behooren ook juist die, welke betrekking hebben op het onderwerp, dat thans speciaal onze aandacht heeft. Woorden als *sarx* (vleesch), *něfesz* (ziel), *psuchē* (ziel), *roach* (geest), *pneuma* (geest) en dergelijke hebben in de Schrift een zoo uitgebreide betekenis, dat wij onmogelijk door één begrip de eigenlijke betekenis van elk woord kunnen uitdrukken. Daarom is naar wij meenen in ieder geval een op de zaak ingaand exegetisch-taalkundig onderzoek door vakgeleerden noodig, vóór men op deze punten zoo uiterst belangrijke conclusies kan trekken. De psychologie en de wijsbegeerte moeten hier dan ook steeds bij den exegeet ter schole gaan en zich eventueel op sommige punten ook nog door den dogmaticus in verband met den dogmatischen zin van den tekst laten voorlichten.

Een ander uiterst belangrijk punt, waarop wij toch wel moeten wijzen, een punt, dat tot ons leed in het door ons besproken boek nergens aan de orde komt, is het punt van de voortschrijding der Godsopenbaring. Er is een *historia revelationis*, een geschiedenis van de revelatie (openbaring) in Gods Woord. Daaruit volgt, dat bij iedere Schriftuurlijke opvatting plaats moet zijn voor de gegevens die wij juist tengevolge van het voortschrijden der Godsopenbaring in de Schrift hebben verkregen.

Dit voortschrijden der Godsopenbaring nu heeft niet alleen betrekking op de openbaring, die God geeft omtrent Christus, maar komt ook uit in den voortgang, die er is in het al klaarder worden van de sprake Gods op andere gebieden. Wie zich dan ook op de Schrift beroept, moet wel degelijk rekening houden met de plaats van het bewijs in de orde der Godsopenbaring. Men mag nooit zijn Bijbel opslaan en er enkele uitspraken uit overschrijven. Daarin schuilt een voorbijzien van het historisch-organisch karakter, dat aan de Heilige Schrift niet mag betwist worden. Zeer duidelijk werd dit o.m. aldus geformuleerd:

„Indien de heilige Schrift fix und fertig uit den hemel ware gevallen, en niets behelsd had dan een breede reeks verklaringen, zou deze methode zich hebben laten verdedigen; maar ze was uiteraard onhoudbaar, nu de Schrift, in den loop der eeuwen, door de hand van tal van schrijvers was tot stand gekomen, en ons, in stee van ons een soort hemelschen catechismus, een openbaring van realiteiten in historisch proces aanbiedt.”

Aldus schreef Dr A. Kuiper in zijn „Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid” (IV, 171.)

Een distributie van verschillende uitspraken van de Schrift door het betoog heen, is nog geen „bewijzen-met-de-Schrift”. Vandaar dat Kuiper in zijn Encyclopaedie (III, 175) scherp zich keert tegen hen, die met het historisch karakter van de openbaring geen rekening hielden.

Het wil ons nu voorkomen, dat bij de door ons besproken „richting” verschillende uitspraken slechts gedaan konden worden, doordien men noch met den eisch van een goede literaire en grammaticale exegese rekening hield, noch de betekenis van de *historia revelationis* in het oog valte.

Wij komen daarop in een volgend artikel nader terug. Maar nu willen wij reeds vooropstellen, dat men zijn meeningen moeilijk kan aandienen als „Schriftuurlijke opvattingen”, indien men op de bedoelde twee hoofdpunten de Schrift zelf geen recht doet wedervaren.

J. W.

VAKWETENSCHAP EN PRAKTIJK

Bijbel en Natuur.

II.

„Een land, overvloeiende van Melk en Honing”.

Wanneer wij een voor allen begrijpelijke beschrijving willen geven van een vruchtbaar land, kiezen wij daarvoor de uitdrukking: „Het is een land, overvloeiende van melk en honing”. Dit is wel zeer eigenaardig, omdat toch deze uitdrukking, zooals uit het gevolg zal blijken, geen juiste typeering is van een vruchtbaar land en 't is zeker een bewijs voor den grooten invloed, dien de Heilige Schrift heeft gehad op de taal en het begrip van ons volk, dat men ze nog als zoodanig accepteert.

Hoe komt men aan de opvatting, dat een land, „overvloeiende van melk en honing” een vruchtbaar land zou zijn? Dit wordt in de hand gewerkt door het Schriftgebruik. De eerste maal vinden we deze woorden in Exodus 3:8, in de opdracht aan Mozes gegeven bij het brandende braambosch. Daarna komen ze nog verschillende malen in de boeken van Mozes voor, maar het eigenaardige is, dat buiten de Pentateuch deze uitdrukking slechts te vinden is, wanneer God Zijn beloften aan het volk in herinnering brengt, zooals bijv. Jer. 5:11 en Ezech. 20:6. Dit gebruik vloeit voort uit het doel, waarmee deze woorden

telkens gesproken worden: God duidt hiermede zelf steeds aan het land der belofte of doel het daarmede aanduiden en maakt het land daardoor voor het volk begeerlijk.

Twee dingen zijn het, die de aantrekkelijkheid van het beloofde land voor het volk vormen: melk en honing, beide in overvloeiende mate aanwezig.

Het volk, zooals het in Egypte woonde, was een volk van veehouders, een herdersvolk. De patriarchen waren herdersvorsten. Dit erkennen de vijf broeders van Jozef als Farao hen naar hun beroep vraagt: „Uwe knechten zijn schaapherders, zoo wij als onze vaders” (Gen. 47:3). Als een bijzonderheid wordt het van Izak vermeld, dat hij in het Filistijnsche land, in Gerar, zaaide en rijkten oogst gewon (Gen. 26:12). Het is waarschijnlijk, dat de aartsvaders wel eenig koren verbouwden, maar een belangrijke plaats nam dit werk in hun leven niet in, de Schrift maakt er dan ook in het geheel geen melding van.

Voor zulk een volk heeft een land, overvloeiende van melk groote aantrekkingskracht. Hier is een land, dat dus geschikt is om een grooten veestapel te voeden op zulk een wijze, dat het vee overvloedig melk geeft. Wanneer Israël in Kanaän gekomen is, beoefent het daar dan ook in de eerste plaats veeveelt. En dan is dat voornamelijk het houden van schapen en geiten, het „kleinvee”, minder dat van runderen, het „grootvee”.

Het Palestijnsche Schaap was een vetstaartschaap, waarvan de breede staart veel vet bevatte. Daarom wordt bij de beschrijving van het dankoffer in Leviticus 3 bij het offeren van een lam uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de offeraar zal nemen „den geheelen staart, dien hij dicht aan den ruggegraat zal afnemen” (vs 9). Een dergelijke aanduiding ontbreekt bij het offeren van een rund (vs 3-4) en van een geit (vs 14-15).

De Geiten van Palestina waren meestal zwartbruin. Zoo kon een geitenvel den indruk maken van hoofdhaar, zooals bij Michals nabootsing van David (1 Sam. 19:23). Gevlekte geiten waren in geheel Syrië zeldzaam, anders zou Laban wel bezwaar gemaakt hebben tegen de vaststelling van Jacobs loon (Gen. 30:32). De gewone geit wordt nog steeds „Mamré-geit” genoemd naar Abrahams woonplaats bij de eikenbosschen van Mamré (Gen. 13:18). De horens waren klein, maar de ooren lang en slap, zoodat ze bij het grazen op den grond hingen. Hierop ziet waarschijnlijk de beschrijving van Amos: „Zoo zegt Jahve: Gelijk een herder uit des leeuwen muil twee pootjes of een oorlap redt...” (Amos 3:12a; vert. Van Gelderen).¹⁾

Wat het Rundvee betreft, munt het tegenwoordige vee uit door schraalheid en leelijkheid. Of dat in Bijbelsche tijden ook zoo het geval is geweest, is niet met zekerheid te zeggen. Wellicht is het vroeger beter geweest in verband met betere verzorging. Hiervoor pleit, dat het tegenwoordige „beslag”, wanneer het een tijdlang goed verzorgd en vooral goed gevoed wordt, veel mooiere vormen oplevert. Al kwam de rundveeteelt pas in de tweede plaats, toch was het aantal runderen in verschillende deelen van Palestina, zooals in Basan en aan de zeekust belangrijk. Koe en stier werden beide tot allerlei werk gebruikt, vooral voor ploegen en dorschen en soms ook wel tot het trekken van den wagen (1 Sam. 6:7 v.v. — 2 Sam. 6:6). Voor dat gebruik van de runderen waren verschillende voorschriften gegeven. Het bekendste is wel: „Eenen os zult gij niet muilbanden, als hij dorscht” (Deut. 25:4). In verband met het verbod in Lev. 3:24, dat volgens Josephus niet alleen voor offerdieren, maar voor alle dieren gold²⁾, moet hier voor „os” gelezen worden „stier” of „rund”.

Palestina was in staat een grooten veestapel te voeden, maar op geheel andere wijze, dan wij ons dat gewoonlijk denken. Eigenlijk weiland vindt men in Palestina nagenoeg nergens. Gras werd nooit gezaaid. Aaneengesloten stukken grasland komen slechts voor daar, waar op een rotsigen ondergrond een dunne laag humus ligt en op vochtige plaatsen. Zulk een grasland vertoont een schier Hollandsch beeld, daar het bezaaid is met witte margrietten, gele boterbloemen en blauwe eereprijs. Alleen in het Over-Jordaansche kwamen uitgestrekte graslanden voor, waar de „koeien van Basan” weidden. Daarom vroegen ook de kinderen van Ruben en Gad een deel van den stam van Manasse dit land tot erfdeel (Numeri 32).

Thans is Basan de korenschuur van Palestina. Zijn roodbruine lavabodem, vermengd met vulkanische asch en zand levert uitstekende tarwe. Tijdens Herodes de Grootte is men onder zijn invloed met de cultuur begonnen.

Deze weinige eigenlijke grasgronden waren niet in staat te voldoen aan de behoeften van het vee. In het begin van den winter — de regentijd — grazen de kudde rondom de bebouwde plaatsen. Daar waren de herders van Bethlehem in den Kerstnacht (Lukas 2:8). Zoodra de regen begint te vallen, loopt daar alles weer uit en vinden de

kudde voldoende voedsel. Na eenigen tijd moet een deel van het land om het dorp heen weer bezaaid worden en dan gaan de herders met hun kudde verder weg. Dan komen als weidegronden in aanmerking de plaatsen, in de Schrift „woestijn” of „woeste plaats” genoemd. David had „de weinige schapen in de woestijn gelaten”, toen hij den strijd tusschen Israël en de Filistijnen ging zien (1 Sam. 17:19) en ook de Heere Jezus brengt zijn discipelen in een „woeste plaats” om te rusten (Mark. 6:31), een plaats, die echter met gras begroeid was (vs 39). Deze woestijnen hadden soms een groote uitgestrektheid. De woestijn van Juda strekte zich over een lengte van vijf uren uit tusschen Jeruzalem en Jericho. In het voorjaar bloeien in deze woestijnen talloze schoone bloemen, maar na het einde van den regentijd zijn deze spoedig verdord. Dan blijft alleen het vrij harde, taaie gras over, dat nog lang de zonnehitte kan verdragen. De kudde trekken dan heen en weer, verplaatsen zich over groote afstanden en bepalen zich niet alleen tot het afgrazen van den grond. Ook allerlei struiken en lage boomen bieden voedsel, vooral aan de geiten. Dit bedrijf is van zeer nadeeligen invloed op den boomgroei. Tegen het einde van den zomer, na afloop van den oogst keeren de kudde weer naar de dorpen terug om dan nog een tijdlang op het stoppeland van de akkers te grazen. De streek tusschen het heuvelland van Judea en Samaria en de kust van de Middellandsche Zee was ook geschikt om aan vele kudde weidegronden te verschaffen.

Melk en melkproducten zijn in het Oosten voornamelijk afkomstig van schapen en geiten. De melk van de koeien dient in hoofdzaak als voedsel voor de kalveren. Een enkele maal werd er ook wel kaas van gemaakt. De leveranties van Barzillai den Gileadiet aan Davids leger omvatten ook „koeienkazen” (2 Sam. 17:29), terwijl de „melkkazen”, die vader Isai aan den jongen David meegeeft voor den overste over duizend (1 Sam. 17:18) waarschijnlijk ook uit koemelk bereid waren.

De zoete melk, zooals wij die kennen, wordt zeer weinig gebruikt, daar ze gedurende een groot deel van het jaar spoedig bederft. Ze is vrijwel alleen van belang voor jonge kinderen. Wanneer we in den Bijbel lezen over „melk”, moet in het algemeen gedacht worden aan „dikke melk”, een gestremde, zure melk, door gisting verkregen. Deze dikke melk was als drank zeer gezocht. Hieruit wordt ook de boter bereid. Daartoe neemt men drie stokken, waartusschen een zak, van een geitenhuid vervaardigd, gevuld met deze zure melk wordt opgehangen. Daaromheen gaat men zitten. De zak wordt nu het doel van welgemikte vuistslagen. Zoo komt de inhoud in voortdurend schuddende beweging en dit „stooten” heeft de vorming van boter tengevolge. Spreuken 30:33 spreekt van „drukking” der melk, die de boter voortbrengt, een woord, dat ook „persing” beteekent. Voorzover de boter niet dadelijk gebruikt wordt, kookt men ze en wordt ze zoo bewaard. Ze wordt niet op het brood gesmeerd, zooals wij dat doen, maar in een schotel gemengd met „dikke melk”, waarin het brood gebroken wordt.³⁾

De zoete melk wordt ook bewerkt met lech, zoodat zoete gestremde melk ontstaat. Deze wordt minder gebruikt dan de zure gestremde melk. Uit deze dikke zoete melk verkrijgt men door verwijderen van het water de kaas (Job 10:10).⁴⁾

De tweede zaak, die het land aantrekkelijk maakt, is de honing. Hierbij hebben wij te denken aan den „wilden honing”, dus niet aan bijenteelt. Bijen kwamen in grooten getale in Palestina voor. Dat is wel te begrijpen, als we bedenken, dat reeds van Februari af bloemen bloeien. Wanneer we de talrijke soorten bloemplanten, die de Palestijnsche flora telt, de revue laten passeeren, zijn daar zeer vele onder, die rijk aan honing zijn. De bijen verzamelen dezen honing en brengen dien in hun nesten, die te vinden zijn in rotsspelen, holle boomen enz. Soms wordt de honing op zeer eigenaardige plaatsen geborgen, zooals bijv. in den jongen leeuw, die door Simson verslagen was (Richt. 14:8). Zoodra deze bergplaatsen vol zijn, kan het voorkomen, dat er nog steeds meer honing wordt aangevoerd, zoodat deze er uitvloeit. Een dergelijke honingvloed, waarschijnlijk uit een holle boom, vindt Jonathan in het woud (1 Sam. 14:26). Psalm 81 spreekt van honing uit den rotsteen (vs 17). De honing werd geregeld gegeten en diende ook tot het zoet maken van de spijzen. Men at ze uitgeperst (1 Kon. 14:3), maar ook wel in de raat (Luk. 14:42).

Deze overvloed van honing wijst wel op rijke bloemenpracht, maar nog niet noodzakelijk op een vruchtbaren bodem.

Een land „vloeiende van melk en honing” is een land, dat bekoring heeft voor een volk, dat veel vee heeft en dat, zooals het Israëlietische, veel houdt van zoetheit. Voor een vruchtbaar land in den gewonen zin van het woord moeten andere factoren aanwezig zijn.

Er is een andere plaats in het Oude Testament,

1) Dr C. van Gelderen, „Het boek Amos”, blz. 68.

2) Fl. Josephus, Antt. IV—8—40. (Zie Dalman, „Arbeit und Sitte” II, blz. 168.

3) G. Dalman, „Arbeit und Sitte” I—2, blz. 416.

4) Zie nader hierover: G. Dalman, „Butter, Dickmilch und Käse im A. T.” P. J. B. XV (1919).

die nader sprake
beloofde land.
rede, waarmee
volk. (Deut. 1
Al dadelijk
het land als g
het land, daa
dat is niet als
zijt, hetwelk
waterdet melk
Egypte was e
bezaaid en kr
aangelegde v
brachten het
overstroming
op gezette tij

Er staat
grondtekst
ziet op he
raderen, di

Dan volgt i
land zelf: „M
trekt om dat
van dalen; i
hemels”. Met
getypeerd. E
van dalen, d
vruchtbaar is
bore streken,
zijn en niets
absoluut afha
afhankelijk i
hankelijk van
volgt er dar
land, dat de
Heeren uws
het begin de
zeer bijzonde
slechts vruch
de beste de
vrucht, indie
op den juiste
Land weinig
waren. In de
gezegd, dat C
regen en der
wanneer het
volk in God
anderzijds wa
ken van der
Heeren teges
toesluite, dan

De regen
Dat heeft Is
was, ook be
water opgev
dingen over
den overal t
regens de a
maar voor c
plaatsen zijn
nog te vinde

Uit dit al
Israël een v
den. Het kom
olijven en a
stapel voede
renden zega

ipe

Met perso
zouden ons a
leum van De
moed, beslist
zoo onnoemel
we over uit
schrift:

A.s. Zond
jubileum a
om gezondh
nemen, zoo
den vollen
geplaatst is
Eigenlijk
onaangenar
geleden aft
Bond van
grootte krac
en ijver in
Onze ker
te danken.
Verbond, m
het Calvin
kerken zo
indien deze
de Geref.
Want nie
meerd was
beste volge
grootte gavs
banier te w
Zijn ijve
maar weer
te binden s
onder God